

Οι πρώτες προσεγγίσεις

▼ Ελληνικός χορός, ξυλογραφία, από το έργο του Salomon Schweigger «Ein neue Reysbeschreibung... nach Constantinopel...», Νυρεμβέργη 1639. Ιερέας της γερμανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, ο S. Schweigger παρέμεινε στην Ανατολή από το 1578 ως το 1581. Το χρονικό του κοσμούν πρωτότυπες για την εποχή απεικονίσεις. «Και αφού έπιναν πολύ γλυκό κρασί τραγουδοῦσαν το ελληνικό trirudia ή terrudia, πιάνονταν με τα χέρια στανωριά και σχημάτιζαν κύκλο. Χόρευαν κυκλικά, παιώντας τα πόδια με δύναμη κάτω και χιπώντας τα· ο ένας τραγουδοῦσε και όλοι οι άλλοι επαναλάμβαναν».

Της Γουλς Βίγγοπουλου

Ιστορικού-Επιστημονικής συνεργάτιδος στο ΚΝΕ/ΕΙΕ

ΤΟΝ 16Ο ΑΙΩΝΑ ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ανακαλύψεις, η διάδοση της τυπογραφίας και ο ουμανισμός άλλαξαν το πρόσωπο της οικουμένης και επέφεραν μία νέα πνοή στην κοινωνία και τον πνευματικό κόσμο. Στο ευρωπαϊκό διπλωματικό τοπίο, οι διεκδικήσεις για τα εμπορικά προνόμια, οι κοσμοκρατορίες βασισμένες στο χριστιανικό ιδεώδες της καθολικής πίστης, αλλά και οι θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις συσώρευσαν ποικίλες συγκρούσεις. Ταυτόχρονα η οθωμανική αυτοκρατορία έφτασε στην ακμή και στο μεγαλείο της, από άποψη οργάνωσης και ανάπτυξης στο εσωτερικό και εδαφικής εξάπλωσης, ισχύος και γοήτρου στο εξωτερικό. Οι Έλληνες, υπό

διαφορετικούς κυριάρχους (Βενετούς, Γενουάτες, Οθωμανούς), υπάρχουν στον γνωστό από τα αρχαία χρόνια χώρο, δηλαδή την ελληνική χερσόνησο, τα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου Πελάγους και τη Μικρά Ασία. Ανάμεσα στην ευρωπαϊκή δύση, τις κυρίαρχες δυνάμεις σε εδάφη της νότιας Βαλκανικής και της ανατολικής Μεσογείου και τους Έλληνες μεσολαβεί ένα επικοινωνιακό στοιχείο: Ο ταξιδιώτης και το προϊόν του ταξιδιού του.

Το ταξίδι είναι μια περιπέτεια προσωπική, αλλά και κάτοπτρο της αμφίδρομης σχέσης ταξιδιώτη και επισκεπτόμενου τόπου/πληθυσμού. Σχέση που τροφοδοτήθηκε βαθμιαία από τον 15ο ως τα μέσα του 19ου αι. και προβάλλει μία κλιμακωτή γνώση η οποία καλλιεργείται σαν αλυσιδωτή αντίδραση.

Από τον Μεσαίωνα ήδη αποφασίζονταν ταξίδια που απέφεραν πλούτη, δύναμη ή ακόμα και την

αθανασία της ψυχής, αφού το προσκύνημα στον Άγιο Τάφο σήμαινε το ύψιστο χρέος κάθε χριστιανού. Η νέα όμως πολιτικο-οικονομική ισορροπία σε Ανατολή και Δύση, που οδήγησε τις μοναρχίες να εγκαθιστούν πρεσβείες στην οθωμανική πρωτεύουσα, προσέθεσε, στους Αγίους Τόπους σαν πόλο έλξης, ένα ακόμα κίνητρο-στόχο ταξιδιού: τη μυθική, για τους Ευρωπαίους, Κωνσταντινούπολη. Διαπλέοντας τους θαλάσσιους δρόμους από τη Βενετία προς την Ανατολική Μεσόγειο ή οδοιπορώντας στη νότια Βαλκανική Χερσόνησο προς την οθωμανική πρωτεύουσα, διπλωμάτες, γεωγράφοι, ιερείς, εντεταλμένοι και ακόλουθοι, ουμανιστές και τυχοδιώκτες, απλοί προσκυνητές και πρέσβεις, περαστικοί ή παραμένοντες στους χώρους αυτούς, εμπλέκονται λίγο ή πολύ στα κοινά του βίου των Ελλήνων. Η καταγραφή των αναμνήσεών τους έγινε άλλοτε αμέσως

μετά την επιστροφή τους, άλλοτε μεταγενέστερα και άλλοτε παρέμεινε ανέκδοτο χειρόγραφο.

Στους τόπους που επισκέπτονται ή απλώς βλέπουν από μακριά, οι περιηγητές μνημονεύουν τους Έλληνες, έπειτα από άμεση επαφή μαζί τους ή συγκεντρώνοντας απλώς πληροφορίες, θεωρητικές και μη. Οι γενικές κρίσεις τους γι' αυτούς άλλοτε απορρέουν από κάποιο συγκεκριμένο συμβάν συνδιαλλαγής και άλλοτε εντάσσονται στα κεφάλαια γενικών παρατηρήσεων «περί Ελλήνων» ή «περί των ορθόδοξων», μιας και ο όρος πολλές φορές συγχέεται. Για τους Ευρωπαίους ταξιδιώτες του 16ου αι. ο όρος «Έλλην» συμπεριλάμβανε όλους τους χριστιανούς ορθόδοξους της Ανατολής (Έλληνες, Σέρβους, Βούλγαρους, Αραβες ορθόδοξους) και δεν αναφερόταν σε εθνική οντότητα, αλλά τους ταύτιζε με τους χριστιανούς της Ανατολής διαχωρίζοντάς τους από τους αρχαίους Έλληνες, οι οποίοι μετά ένα ιστορικό κενό, εμφανίζονται σαν τους αμαρτωλούς που είναι σχισματικοί, που απομακρύνθηκαν από την ορθή πίστη –την «orthodoxe catholique»– και γι' αυτό υφίστανται υποταγή, εξαθλίωση, ερήμωση κ.λπ.

Αποσπασματική αντιμετώπιση

Για τους περιηγητές του 16ου αι., ο διαμελισμένος ελληνισμός αντιμετωπίστηκε αντίστοιχα αποσπασματικά. Τις περισσότερες φορές βλέπουν με οίκτο και συμπάθεια τους υποταγμένους Έλληνες στα οθωμανικά εδάφη, φτωχούς και σε άθλια κατάσταση, σκλάβους και με όλα τα δικαιώματά τους να έχουν καταπατηθεί (La Broderie 1537). Οι πιο εμπεριστατωμένες μαρτυρίες δίδονται για τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, καθόσον οι παραμονές των περιηγητών στην πολιτεία ήταν πάντα τουλάχιστον κάποιων εβδομάδων, αλλά και επειδή η παρουσία της Πόλης εντάσσεται στην όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα της, που επιθυμούν να καταστήσουν γνωστή στη Δύση. Οι περιηγητές τονίζουν την ενεργή συμμετοχή των εμπόρων, την εκλεκτική ενδυματολογική εμφάνιση των γυναικών του Πέρα (N. Nicolay 1551) και τις αξιοσημείωτες φιλοξενίες που έτυχαν από πρόσωπα του πατριαρχειακού περιγύρου.

Σε μερικά νησιά του Αρχιπελάγους τα σχόλια προκύπτουν από τυχαία συμβάντα, με γραφικές και

αφελείς γνώμες για τους πληθυσμούς, επακόλουθο απλών εντυπωσιασμών (J. Le Saige 1518, G. Giraudet 1555, S. Kiechel 1589). Στην Κρήτη εκτιμούν τις επιδεξιότητες τους, σχολιάζουν αρνητικά την ελευθεριότητα των γυναικών, στη Χίο και σε άλλα νησιά μνημονεύουν την ευγένεια και τη φιλοφροσύνη τους (J. Sommer 1591, L. Aldersey 1587). Τους θεωρούν όμως και ψεύτες, πανούργους, δόλιους, τεμπέληδες, βλάσφημους και μεθύστακες (R. Lubenau 1587, Ph. Du Fresne-Canaye 1573). Σχολιάζουν τους μικτούς γάμους, τις αποκλίσεις τους από το χριστιανικό δόγμα και πνέουν μένεα εναντίον

του κλήρου (A. Thevet 1549 και J. Zuallardo 1586, φανατικοί καθολικοί παραβλέπουν ή εθελουφλούν εμπέλοντας στις ακραίες θεωρητικές τους τοποθετήσεις)· ενώ οι S. Gerlach (1573-77) και S. Scwheigger (1578-81) ενέσχυαν με πείσμα στην προσέγγιση των δύο δογμάτων (μεταρρύθμιση και ορθοδοξία). Συγκρίνουν τους σύγχρονους Έλληνες-ορθόδοξους με τους αρχαίους Έλληνες ή ακόμα, συνολικότερα, με τη λαμπρότητα του αρχαίου ελληνι-

κού πολιτισμού (O.G. Busbecq 1554). Ο P. Belon (1547-49) οδοιπόρησε με το πάθος του ουμανιστή φυσιοδίφη και στάθηκε στη σύγχρονη άγνοια των Ελλήνων, αλλά και πρώτος μνημονεύει την εμφάνιση/πιθανή διατήρηση αρχαίων εθίμων (μοιρολόγια/πολεμικοί χοροί).

Κοιτά αλλά δεν βλέπει

Οι ταξιδιώτες του 16ου αιώνα περιπλέουν ή οδοιπορούν με δύο παρωπίδες: το πνευματικό τους φορτίο και τον στόχο της πορείας τους. Βλέπουν λοιπόν μόνο διά μέσου της επιθυμίας τους να γνωρίσουν την οθωμανική αυτοκρατορία και να εκπληρώσουν το χριστιανικό τους χρέος. Οποιοδήποτε άλλο ερέθισμα από τον επισκεπτόμενο χώρο (μνημειακός πλούτος, ανθρώπινο δυναμικό και δραστηριότητες του κ.λπ) δεν υποκύπτει στην προσοχή τους. Έτσι, λοιπόν, δεν είναι δυνατόν να συγκρατήσουν ή να συγκροτήσουν άποψη για τους Έλληνες, πέρα από αυτή που αναδύεται ήδη από τις θεωρητικές τους γνώσεις. Γι' αυτούς οι Έλληνες δεν υπάρχουν σαν κίνητρο και στόχος ταξιδιού, και για τους Έλληνες δεν υπάρχουν οι ταξιδιώτες. Οι μεν πέρασαν επιφανειακά τόσο από τον χώρο όσο και από τους ανθρώπους. Οι δε δεν είδαν κανένα ξένο ή φίλο-ξένο να τους προσεγγίζει.

Οι ταξιδιώτες του 16ου αι. δεν κατέγραψαν, δεν αναζήτησαν σε δεύτερο επίπεδο, αυτό που έπεται της οπτικής εντύπωσης και της συναναστροφής: την εγρήγορση δηλαδή του πνεύματος, που εμπλουτισμένο από την ταξιδιωτική του εμπειρία οδηγείται σε νέες σκέψεις και κρίσεις, οι οποίες αναιρούν ή επικροτούν τα θεωρητικά εφόδια.

Η αποσπασματική και ελλιπής εικόνα των Ελλήνων οφείλεται στο ότι είτε ο ταξιδιώτης «δεν βλέπει» παρά μόνο τον στόχο του είτε γιατί «βλέπει», και κατ' επέκταση καταγράφει και συγγράφει μετά, μόνο αυτό που φέρει μέσα του. «Κοιτά αλλά δεν βλέπει». Βαθμιαία μέσα από ποικίλες διεργασίες, μέσα από τα αλλεπάλληλα ταξίδια και χρονικά, αποσαφηνίζονται οι κατευθύνσεις, οι στόχοι και η εμπειρία εμπλουτίζονται πέρα από τα προσδοκώμενα, για να συναντηθούν τελικά και να ευαισθητοποιηθούν οι περιηγητές-συγγραφείς και οι αυτόχθονες. Και οι μεν, με το πολιτιστικό τους φορτίο, θα αναζητήσουν στην επιτόπια αυτοψία την επιβεβαίωση όλης της θεωρητικής τους γνώσης αλλά και των εκάστοτε οραμάτων, ενώ οι δε θα κατοπτριστούν στα πολλαπλά κάτοπτρα που θα τους αναρτήσουν οι ξένοι και θα αναγνωρίσουν ή θα αρνηθούν τις παλαιές ή τις νέες αξίες.

Κόρη του Πέραν και Έλληνας έμπορος. Επιχρωματισμένες χαλκογραφίες από το έργο «Recueil des differentes costumes... et des peuples sujets de l' Empire Othoman», Παρίσι 1780. Τα χαρακτηριστικά αντιγράφουν, με μικρές παραλλαγές, σχέδια του N. Nicolay, ο οποίος ακολούθησε τον Γάλλο πρέσβη D' Aragon στην Κωνσταντινούπολη το 1551.

Αποσπασματική η εικόνα των Ελλήνων στους περιηγητές του 16ου αι.

◀ *Ιερέας της Κρήτης, ξελογραφία από το έργο του Andre Thevet, «Cosmographie du Levant», Ανών 1554. Ο Γάλλος κοσμογράφος A. Thevet απεικονισμένος στη γαλλική προοίμια της Κωνσταντινούπολης από τον Φραγκίσκο Α' πέρασε από την Κρήτη. Υμνεί τον φιλευθεριισμό των αρχαίων Κρητών και την ιδιότυπη αίσθηση παλικαρίας τους, ενώ γεμάτος προκαταλήψεις για τον ορθόδοξο ελληνισμό πνέει μένεα εναντίον των κληρικών: «Υποκριτές, ψεύτες, με μακριές γενειάδες και τα μαλλιά τους να κρέμονται, ισχυρίζονται πως έτσι ήταν ο Θεάνθρωπος».*

